

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.2 № 4

2025

“RAVSHANXON” VA “KUNTUG‘MISH” DOSTONLARINI O‘RGANISHDA TIZIMLILIK TAMOYILI

Nurboyev Shirinbek

*Jizzax davlat pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi va metodikasi
kafedrası stajyor-o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Maqola 7-sinfda “Ravshankhan” va 8-sinfda “Kuntug‘mish” xalq dostonlarini o‘rganishda tizimlilik tamoyilining qo‘llanilishini yoritadi. Shuningdek, darslikdagi savol va topshiriqlarning mazmuni tahlil qilinadi. Ushbu tahlil asosida o‘quvchilarning mavzuni o‘zlashtirish darajasi aniqlanib, ularning kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi zarur bilim, ko‘nikma va metodik tavsiyalar beriladi..

Kalit so‘zlar: doston, majmua, mezon, badiiy obraz, pedagogik tamoyil, didaktik tamoyil, folklorshunoslik, dostonchilik maktabi.

THE PRINCIPLE OF SYSTEMATICITY IN STUDYING THE EPICS “RAVSHANKHON” AND “KUNTUGMISH”

Shirinbek Nurboyev

Trainee Lecturer

Department of Theory and Methodology of Primary Education
Jizzakh State Pedagogical University

Annotation: The article examines the application of the principle of systematicity in teaching folk epics, focusing on “Ravshankhan” in the 7th grade and “Kuntug‘mish” in the 8th grade. It also analyzes the structure and content of the questions and tasks presented in the textbook. Based on this analysis, the study identifies students’ levels of subject mastery and outlines the essential knowledge, skills, and pedagogical feedback necessary to support the development of their competencies.

Key words: epic, complex, criterion, artistic image, pedagogical principle, didactic principle, folklore studies, epic school.

ПРИНЦИП СИСТЕМНОСТИ В ИЗУЧЕНИИ ДАСТАНОВ «РАВШАНХОН» И «КУНТУГМИШ»

Нурбоев Ширинбек

стажёр-преподаватель

кафедра теории и методики начального образования
Джизакский государственный педагогический университет

Аннотация: В статье рассматривается применение принципа системности при изучении народных эпических произведений «Равшанкхан» в 7-м классе и «Кунтугмиш» в 8-м классе. Кроме того, анализируется содержание вопросов и заданий, представленных в учебнике. На основе данного анализа определяются уровень усвоения материала учащимися, а также приводятся необходимые знания, умения и методические рекомендации, способствующие формированию их компетенций.

Ключевые слова: эпос, комплекс, критерий, художественный образ, педагогический принцип, дидактический принцип, фольклористика, эпическая школа.

Umumta'lim maktablarida adabiy ta'lim jarayonida tizimlilik tamoyilining qo'llanilishi xalq dostonlarini sinflar bo'yicha bosqichma-bosqich va izchil o'rganishni ta'minlaydi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning bilimlarni egallash jarayonini samaraliroq tashkil etish, mantiqiy fikrlash faoliyatini rivojlantirish hamda o'zlashtirishni yengillashtirishga xizmat qiladi. Har bir sinf uchun mo'ljallangan darslik va o'quv-uslubiy majmualarda, avvalo, o'rganilayotgan dostonlardan tanlangan parchalar hamda ularning ilmiy-nazariy tahlili keltiriladi, shundan so'ng esa mazkur materiallar asosida tuzilgan savol va topshiriqlar beriladi.

Xalq dostonlarini o'rganishga doir savol va topshiriqlar mazmunan asar matni bilan mustaqil ishlashni, uni chuqur tahlil qilish orqali javob topishni talab etadi. Adabiy ta'limning asosiy mezonlaridan biri asar (doston) mazmun-mohiyatini to'liq o'zlashtirish hisoblanadi. Bunga erishish uchun o'qituvchidan, eng avvalo, darslikda berilgan hamda mustaqil o'qish uchun tavsiya etilgan matnlar bilan samarali ishlash talab etiladi. Shu jihatdan qaraganda, darsliklardagi savol va topshiriqlarning aynan shu tamoyil asosida tuzilgani maqsadga muvofiqdir. Biroq ularning murakkab yoki sodda bo'lishi, miqdoran kam yoki ko'pligi emas, balki eng muhim jihati — mazmun-mohiyatining o'quvchilarning yosh xususiyatlari va bilim darajasiga mos kelishi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu masalalar bo'yicha ayrim mulohazalarimiz tadqiqot ishini olib borish jarayonida hamda tajriba-sinov natijalarini umumlashtirish chog'ida aniqlangan bo'lib, ularning ayrimlarini keltirishni maqsadga muvofiq deb hisobladik.

7-sinfning adabiyot-majmua darsligida Ergash Jumanbulbul o'g'li kuylagan "Ravshan" dostonidan parcha matni (132-160-betlar) yuzasidan 28ta, u haqidagi adabiy –nazariy tushunchalar bo'yicha ikkita savol-topshiriq berilgan. O'quv dasturida 19-21 mavzu asosida mazkur dostonni va "Badiiy obraz va mubolag'ali tasvir" mavzusini ham birgalikda o'rganishga bor-yo'g'i uch soat ajratilgan, xolos. Bizning nazarimizda, berilgan mazkur uch soat davomida va jami 30 ta savol-topshiriqlarga tegishli javoblar tayyorlash va ularni o'zlashtirib olish, izohlab berish uchun, nafaqat 7-sinf o'quvchisi, balki pedagogika oliy ta'lim muassalarining filologiya fakulteti talabasidan ham bir necha soat vaqt talab etadi. Shunday ekan, maktab o'quvchisi qanday qilib darslikda berilgan o'quv topshiriqlarni 3 soat davomida bajara oladi? yoki ularni talab darajasida o'zlashtiradi, - degan haqli savolning tug'ilishi tabiiy. Bu yerda gap birinchidan, savol-topshiriqlarning ko'p miqdordaligi bo'lsa ikkinchidan, ularning sodda va murakkab darajasida ekanligida borayapdi. Agarda ularning mazmun-mohiyatiga e'tibor qilinsa, ayrim savol-topshiriqlar mantiqan qiyin va murakkab holda tuzilganligi ayyon bo'ladi, bularga tegishli javoblar tayyorlash uchun maktab o'quvchisi biroz bo'lsa-da qiynalishadi va uni muvaffaqiyatli bajarish uchun anchayin ko'p vaqt talab etadi. Xususan, 22-savol: *Hasanxonning jangga kirish oldidagi holatidan mubolag'ali tasvirini toping va mubolag'aning shu o'rindagi badiiy vazifasini tushuntiring. U Hasanxonning ayni paytdagi ruhiy holatiga qanchalik mos kelishini izohlang?* va boshqalar shular jumlasiga kiradi.

Darslik-majmuada berilgan savol-topshiriqlarning hammasini to'liq va muvaffaqiyatli bajarilishi o'quvchilarning mavzuni to'liq o'zlashtirib olishlari va tegishli bilim, ko'nikma va malaka hosil qilishiga olib keladi. Lekin bu yerda adabiyot fani o'qituvchisining o'rni alohida: eng avvalo, o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat egasi bo'lishni va fan asoslarini puxta o'zlashtirib olganlikni ham talab etadi. Agarda buning aksi bo'lsa, shogirdlarining mavzuga qo'yilgan vazifalarini to'liq bajara olmasligiga va ularning o'zlashtirish natijasi past darajada bo'lishiga asosiy sababchi bo'ladi.

8-sinf "Adabiyot" darsligiga murojaat qilsak, unda Ergash Jumanbulbul o'g'lidan yozib olingan "Kuntug'mush" dostonidan parcha – matn (13-40-betlar), "Xalq og'zaki ijodi" ruknida "Kuntug'mush dostoni haqida" va "Nazariy ma'lumot" ruknida "Ishqiy-qahramonlik dostonlari" kabi maqolalar berilgan. Ko'ramizki, mazkur darslikda dostonidan muayyan parcha – matn va ularning tahlili bilan birga folklorshunoslikka oid nazariy ma'lumotlarning berilishi,

eng avvalo, ilmiy-nazariy, umumdidaktika asosida metodik jihatdan muayyan tizimlilik va izchillilik tamoyillariga amal qilinganligini ko'rsatadi.

Mazkur darslikdagi "Kuntug'mish" dostoni hamda ishqiy-qahramonlik dostonlar haqidagi nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirib olishi, qolaversa, berilgan parcha-matndagi epik tavsilotlarni o'quvchilarning bilib olishlari uchun 22 ta savol-topshiriqlar tavsifiya etilgan. Ularning hammasida asosiy e'tibor o'quvchilarga doston haqidagi ma'lumotlarni yana chuqurroq tushuntirishga qaratilganki, bular ularning bilim darajasini yanada boyitadi va rivojlantiradi. Berilgan savol-topshiriqlarni shartli ravishda quyidagi guruhlariga ajratilsa, ularning naqadar keng qamrovga ega ekanligini tasdiqlaydi.

1. *Xalq dostonlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari, dostonchilik maktablari va ijrochilariga daxldor savol-topshiriqlar.* Masalan, "Xalq dostonlari haqida nimalarni bilasiz?"; "Dostonchilik maktabini yaratgan qaysi mashhur baxshilarni bilasiz?"; "Dostonchilik maktablari qachon paydo bo'lgan va qaysi asr uning juda rivojlangan davri bo'lgan?"; "Yurtimizda dostonchilikni rivojlantirish, baxshilar ijodini qo'llab quvvatlash uchun nima ishlar qilinyapti?"; "Ishqiy-qahramonlik dostonlar deganda qanday asarlarni tushunasiz?"; "Ishqiy-sarguzasht va ishqiy-qahramonlik dostonlarining farqi nimada ekanligini tushuntiring"; "O'zbek dostonlarining yakunlovchi qismiga xos xususiyat nima?" va hokozolar shular jumlasiga kiradi. Bunday savol-topshiriqlar o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra, xalq og'zaki ijodiga oid tegishli ma'lumotlarni bilib olishga, ayni paytda, xalq baxshilari va baxshichilik san'ati bo'yicha O'zbekiston Prezidentining tegishli farmonlari, Vazirlar Mahkamasining shu yo'nalishga oid qarorlari bilan habardor bo'lishiga, qolaversa, baxshichilik san'ati maktablarining ma'naviyatimiz tarixida, hozirgi davr ta'lim tizimida qaydarajada muhim o'rin tutganligini bilib olishlariga amaliy yordam beradi.

2. *Ona tili fanidan olingan bilimlarni mustahkamlashga va doston matni asosida rivojlantirishga yo'naltirilgan savol-topshiriqlar.* Masalan, "Shirxo'ra" so'zi qanday ma'noni anglatadi? Izohlang"; "Kuntug'mish o'g'illari ismlarining ma'nosi: Gurkiboy va Mohiboy so'zlari nimani anglatadi? Sababini tushuntirib bering"; "Adabiyot daftariga shevaga oid so'zlarni yozib oling va ularni adabiy tildagi shakllari bilan taqqoslang"; "Doston matnidan hikmatli so'zlar, maqollar darajasidagi yoki ularga yaqin iboralarni toping. Ularning ma'nosini tushuntirishga harakat qiling"; "Kuntug'mish asarda yana qaysi nom bilan eslanadi? va hokozolar shular jumlasidandir. Bunday savol-topshiriqlar o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra tilimizning lug'at boyligini sheva va adabiy til munosabatlarini, atamalarga oid ma'lumotlarni mukammal o'zlashtirib olishni, dostondagi epik qahramonlarning nomlariga muayyan munosabat bildirib mustaqil fikrlashni taqozo etadi.

3. *Dostondagi epik qahramonlarning nasl-nasabi, hayoti va faoliyati, muayyan hatti-harakatlari va fazilatlariga daxldor savol-topshiriqlar.* Masalan, "Xolbeka kimning farzandi? Uning kamolga yetguncha bo'lgan hayotini gapirib bering?"; "Kuntug'mish o'n to'rt yoshgacha nimalar bilan shug'ullandi, o'n to'rt yoshdan so'ng qaysi amallarni egalladi?"; "Kuntug'mish va Xolbeka g'ayritabiiy sharoitda (tushda) tanishdilar. Shunga o'xshash holatlarni (tush, ko'zgu, uzuk orqali tanishish) yana qaysi dostonlarda uchratgansiz?"; "Zangar shahri podshohi Xolbekaga oshiq bo'lib, o'z niyatiga yetishish uchun qanday choralar ko'rdi?"; "Qosim Kuntug'mishni saqlab qolish uchun qanday chora ko'rdi?"; "Azbarxo'ja Kuntug'mishni halok qilish uchun qanday hiyla ishlatdi?"; "Dostondagi qahramonlarning qaysi sifatlaridan ibrat olish mumkin deb o'ylaysiz?" va boshqalar shular jumlasiga kiradi. Bu tipdagi savol-topshiriqlarda epik qahramonlarning nasl-nasabi, hatti-harakatidagi ijobiy va salbiy jihatlariga ko'proq e'tibor berilishi adabiy ta'limdagi umumdidaktik talablardan tashqari, yana ma'naviy kamoloti bilan bog'liq tarbiyaviy maqsadini ham nazarda tutganligini ko'rsatadi. Bularning hammasi dostondagi epik qahramonlar характери, hatti-harakatini tahlil qilishga, ularning syujet tavsilotlaridagi o'rni va rolini aniqlashga muhimi, o'zaro munosabatlarni dalillash uchun tegishli xulosalar chiqarishga undaydi.

Tadqiqot doirasida belgilangan muammo yuzasidan olib borilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, savol va topshiriqlarning haddan tashqari mayda qismlarga bo'linib berilishi xalq dostonlarini o'rganishga bag'ishlangan dars mashg'ulotlarining nisbatan zerikarli kechishiga hamda, eng muhimi, o'quvchilar faolligining pasayishiga sabab bo'ladi. Bunday pedagogik holat o'quvchilarning e'tiborini asosiy masaladan chalg'itishi mumkin. Bizning fikrimizcha, dostonlarni o'rganishga doir savol-topshiriqlarning ortiqcha maydalashtirilishi, hatto o'quv dasturida ushbu mavzularga ajratilgan soatlar soni ko'paytirilgan taqdirda ham, ularni to'liq va sifatli bajarish imkonini cheklaydi. Bundan tashqari, savol-topshiriqlarning o'zaro chambarchas bog'liq bo'lishi ularni o'quvchilarga tanlab tavsiya etish imkonini ham bermaydi. Bunday vaziyatlarda adabiyot o'qituvchisi sinfni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida kichik guruhlariga ajratib, savol-topshiriqlarni taqsimlashi va yakunda ularni umumlashtirib baholashi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Savol-topshiriqlarning haddan ziyod ko'pligi muayyan dostonni o'rganishga ajratilgan o'quv mashg'uloti davomida belgilangan maqsadlarga erishish uchun vaqtni samarali va unumli taqsimlashga to'sqinlik qiladi. Natijada, dars rejalarida belgilangan ayrim muhim masalalar e'tibordan chetda qolib, o'z yechimini topmasligi mumkin. Shuningdek, savol-topshiriqlarning an'anaviy so'rovnomasida shaklida tuzilib, ularga faqat "ha" yoki "yo'q", "yaxshi" yoki "yomon" tarzida javob berishga yo'naltirilgani ham ilmiy-metodik nuqtai nazardan o'zini oqlamaydi. Masalan, 7-sinfda "Ravshan" dostoni yuzasidan tuzilgan 17-savol — "Kallarning hunarlariga e'tibor bering. Ular xalqimizning timsoli bo'la oladimi?" yoki 21-savol — "Dostonda jang manzarasi qanday tasvirlangan?" kabi savollar mazmunan oddiy dialog nutqqa yaqin bo'lib, doston matnini yetarli darajada o'qib-o'rganmagan o'quvchilarning sust va yuzaki javob berishiga olib keladi. Natijada, belgilangan bilim va ko'nikmalarni o'quvchi belgilangan muddatda yetarli darajada o'zlashtira olmaydi.

Yana bir muhim jihat shundaki, umumta'lim maktablari darsliklarida keltirilgan ayrim savol-topshiriqlar mazmun jihatidan bir-birini takrorlaydi yoki o'zaro juda yaqin bo'lib qolgan. Bu holat, ayniqsa, "Doston haqidagi maqolalar" ruknida yaqqol ko'zga tashlanadi. Shuningdek, "Doston va uning turlari" mavzusiga oid nazariy ma'lumotlar ham darsliklarda turli shakllarda qayta-qayta berilgan. Bizningcha, bunday taklif va mulohazalar darsliklarning keyingi nashrlarida mualliflar tomonidan qayta ko'rib chiqilib, zarur o'zgartirish va to'ldirishlar bilan boyitilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, umumta'lim maktablarida o'quvchilarning xalq dostonlarini o'rganish jarayonida ilmiylik, fanlararo integratsiya, tizimlilik hamda boshqa ta'limiy-didaktik tamoyillarning ahamiyati nihoyatda katta hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev, Yo'ldosh. *O'zbek xalq og'zaki ijodi*. Toshkent: O'qituvchi, 2010.
2. Alimuhamedov, R. *Adabiy ta'lim metodikasi*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. Ergash Jumanbulbul o'g'li. *Ravshan*. Toshkent: Sharq, 2008.
4. Ergash Jumanbulbul o'g'li. *Kuntug'mish*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2009.
5. Hasanov, Sirojiddin. *Folklorshunoslik asoslari*. Toshkent: Universitet, 2015.
6. Jo'rayev, B. *O'zbek dostonchiligi va baxshichilik maktablari*. Toshkent: Fan, 2012.
7. Karimov, U. *Adabiyot o'qitish metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi, 2016.
8. Safarov, Omonulla. *O'zbek xalq dostonlari poetikasi*. Toshkent: Fan, 2006.
9. Xudoyberganov, A. *Didaktik tamoyillar va zamonaviy ta'lim*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.